

Szubjektív bevezető Darás Gábor munkásságához

Darás Gábor, a nagyapám, történész volt. Mivel én nem vagyok az, nem tudok érdemben hozzászólni dolgozataihoz, melyekkel rövid élete során gazdagította e tudományt – mert hogy ezt tette, arról szemernyi kétségem sincs.

A ruténekkal foglalkozott. Róluk csak manapság sorjáznak írások, az ő korában csörgedeztek. Egy nép, nemzet, nemzetiség (mikor éppen milyen időben és milyen formában szerepelt az idők folyamán), amely Magyarország keleti végein a szláv tengerből próbált meg Nyugat felé evezni, a Magyar Koronától megkapta a „gens fidelissima” kitüntető elismerést. A magyarsággal nemcsak perifériálisan érintkeztek, hanem erős kapcsolatuk is volt velünk, jelzi ezt, hogy a XVII. században az alapvetően pravoszláv vallásból a rutének megpróbálták visszatérni a nyugati katolikus anyaszentegyház kebelébe – görög katolikusok lettek. És ez adta történelmük megítélésének eltérő szemléletét. A pravoszláv egyház ugyanis sosem ismerte el a váltást, és megindította a harcot a ruténekért.

Nagyapa már a szakdolgozatát is ebből a témakörből írta (*A mármárosi pör története*). További munkáiban pedig (*A ruténföld elszakításának előzményei, Ruténföldi irredenta, A rutén kérdés tegnap és ma*) a nyilvánvaló magyar érdekeknek megfelelően mutatta be a pravoszláv egyház évszázados mesterkedéseit – nem felejtvéni rámutatni a tényre, hogy a pörben a későbbi Kommün baloldali-liberális politikusai nem a magyar, hanem az orosz érdek mellé álltak.

Már felnőtt fejjel elhűlve olvastam pontos történeti megfogalmazásait, a másik oldalt is figyelembe vevő eszmefuttatásait, s azt a borzasztó menyenyiségű háttéranyagot, amelyre hivatkozott. Megsüvegelendő volt törekvése, hogy nem a hangzatos ideológiai-politikai szólamok mentén indult el, hanem idézett a periratokból, citált a korabeli sajtó cikkeiből, törvényszéki végzésekből, s mivel nyelvi nehézségei nem voltak (hat vagy hét nyelv ismeretében ez valóban nem jelentett problémát), megalapozott véleményre jutott: a pravoszláv egyház gyakorlatilag előőrse volt az orosz nagyhatalmi törekvéseknek a térségben.

Ennek kimondása a későbbiekben súlyos következménnyel járt. Egyfelől 1939-ben kinevezték egy Kassán felállítandó egyetem történelmi tanszékére a rutén kérdés tanárává; kinevezését akkor sem válthatta volna valóra, ha a magyar történelem másképp alakul: még ebben az évben belehalt az első világháborúban szerzett toroklövésébe. Másrészt viszont halála mentette meg az orosz elhurcolástól, akik 1945-ben az elsők között akarták a Gulagra cipelni. Az új rendszer „nemes” bosszúja így sem maradt el: műveit a betiltott könyvek listájára helyezték.

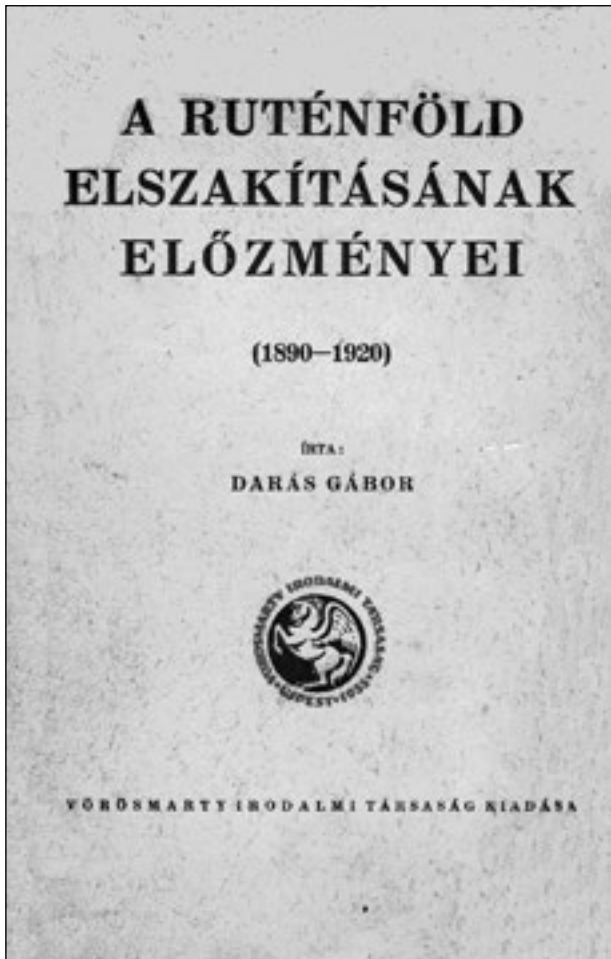
Milyen volt a stílusa? Politikai szándékból és igényből megírt röpirataiban természetesen a korabeli retorikát követte. Történelmi munkáiban viszont a tudós kissé száraz, ám csipkelődéstől, fanyar humortól sem mentes író áll előttünk. Ma azt mondhatnánk: könyveit a pozitívizmus szelleme lengi át. Ez akkor igaz, ha a pozitívizmust se-

gédtudománynak vesszük, s a témát precíz alaposággal körbejáró alkotót látjuk az íróban. Aki új ismeretekkel gazdagította tudományágát.

Milyen emlékeim vannak róla? Nyolc évvel a születésem előtt halt meg. Amikor a hetvenes évek végén Ungváron jártunk (felesége, nagyanyám ugyanis onnan való volt), a rokonok elmondták, hogy a szovjet történelmi gyakorlatban neve nem volt ismert, mert könyveit letagadták. Még a Széchenyi Könyvtárból sem tudták kihozatni legálisan – a rendszernek ennyire a fájó pontjára tapintott Darás Gábor.

Sokszor nézegetek egy képet: valahol a galíciai fronton készülhetett az első világháborúban, pihenőidőben. A század egy részét kapta le a fotográfus, táplálkozás, jókedvű beszélgetés, pihenés közben. Van, akinél fegyver is van, de a legtöbben kötetlen kigombolkozásban álltak a kamera elé. A hátsó sorban látható egy átszellemlült arcú fiatalember. A hátán fegyvere, a fejében talán már a későbbi könyvek gondolatai. Ezt a képet őrzöm magamban.

Fecske András

III.

A máramarosi pör.

1. A mozgalom leleplezése.

A magyar hatóságok sokáig nem foglalkoztak érdem szerint a mozgalommal, mert abban csak a vallási vonást vették észre s liberális meggyőződésük mindennemű beavatkozást a vallásszabadság sérelmének fogott föl.⁸⁹ Annak a „mértékadó lérfiúnak” véleménye kísértett soká, aki előtt közömbös volt, mikép imádják Istenüket a „hazafiasságban kipróbált rutének”. Már az izai pör tanuvallomásai között feltűnik Toma Jenő huszti főbíróé, aki — bár fáradhatatlan és lelkiismeretes volt a nyomozásban —, mégis hangsúlyozta, hogy minden vallással szemben szabadelvű; államellenes nyilatkozatokról közvetlen tudomása nincs, az erre vonatkozó vallomások lehet, hogy igazak, noha csendőrei e tekintelben eredményre nem jutottak; az amerikai fizetel sem olvasta, csak sejti, hogy vehemens támadásokat tartalmaz a görögkatolikus egyház ellen; Karlócára nem terjesztette ki a nyomozást, mert az ottani papságot nem ismeri, csupán a karlócai nyomtatványokat vizsgálta át a nyomozás alapjának felderítésére.

Hogy a helyzet az izai pör után sem javult, s az illetékesek rózsaszínű szemüvegen át szemlélték az orosz pravoszláviát, bizonyítja, hogy Csopik Jurát, a talaborfalvi főizgatót, aki kérvényt szerkesztett a cárhoz, a főszolgabíró megdorgálta, büntelésről azonban szó sem esett. *És ez 1912-ben történt!* „Mikor lépéseket tettem — írja az ottani pap — e mozgalomnak még csirájában való elfojtására, állásfoglalásom nemcsak sok nehézségembe, de meghurcoltatásomba is került, ami sikerrel járt az izgatókra nézve, — mert az intéző körök még

⁸⁹ Jellemző a magyar optimizmusra az a Szabó Orosztól említett adat (A magy. oroszokról, 214. old.), hogy a kormány egy ízben maga járult hozzá valamely pravoszláv kápolna felépítéséhez államszegély formájában, s mivel a falsiaknak nem volt pénzük, ebből a körülményből a guruló rubel nemlétezésére következett.

folyton a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény szemüvegén át nézték e veszedelmes mozgalmat. Csak hosszas fáradság és rábeszélés folytán sikerült nekem az intéző köröket meggyőzni arról, hogy e mozgalom nem vallási, de pánszláv politikai, ami a későbbi vizsgálat során teljesen beigazolódott.”⁶⁰

De nemcsak a megtorlás, hanem a baj megelőzése is lanyhán történt. Emlékezünk az Ivancso-ügyre, s tudjuk, mily tehetetlen volt a magyar cenzúra az orosz birodalomból importált nyomtatványokkal szemben. A határ később is tárva-nyitva maradt: Tarnopolnál csak az nem jött át Oroszországból, aki nem akart. Egyszer fűrészelésítés, máskor turistáság címén, vagy valamilyen más ürüggyel büjkáltak a kémeek az Erdős-Kárpátokban.⁶¹ A világháború előtt 3—4 évvel egy orosz díjbírójáró járt a Felvidéken, aki a határrendőrség alkalmazottait különböző fogásokra tanította s bejárta az egész rutén vidéket. Mekkora volt a máramaroszigeti polgármester bámulata, mikor ugyanez az ember a világháború elején mint orosz vezérkari százados a diadalmas orosz csapatok élén vonult be Szigetre!⁶²

A Gerovszkij-nyomda termékeit terjeszteni nem volt nehéz, mikor némely községbe még a máramarosi lőtárgyalás alatt is jártak orosz hírlapok. A levelezés is simán folyt Oroszországgal, mint az alábbi eset mutatja. 1910-ben az alsóbisztrai papot arra kérte meg egyik híve, hogy címezzen meg számára egy levelet. A pap meghökkenve látta, hogy a kifogástalan franciasággal megírt levél Pobjedonoszcevnak, az orosz szent szinódus elnökének szól. Mégis visszaadta (!) a levelet hívének, aki szaladt vele a postamesterhez. A postamester is megdöbben s a levelet visszatartotta, a postaigazgatóság azonban szabályszerűen tovább küldte Oroszországba.⁶³

Mindez persze az egyén jogait tisztelő liberális korszellelem kifolyása volt, s miatta egyeseket felelőssé tenni azért is igazságtalan volna, mert a világháború előtt senki sem sejtette, mi van a jelentéktelen események háta mögött.

*

A magyar hatóságok Kabalyuk izai szereplése után fogtak hozzá komolyan a mozgalom leleplezéséhez és megtorlásához. Brenner Mihály vizsgálóbíró az izai pravoszláv keresztet kiásatta, az imaházat bezáratta, a schismaticus apácákat egyházi ruháikból kivetkőztette s az izgatók közül huszat letartóztatott. A mai kárpátalji pravoszláv sajtó ezért szemrehányásokkal illeti őt és

⁶⁰ Kimák esperes id. kéziratából

⁶¹ Homieszkó Ákos nyug. detektívfelügyelő közlése.

⁶² Labiner Gyula rákospalotai városi tanácsnok, volt izai jegyző közlése.

⁶³ Demjanovics Béla alsóbisztrai lelkész vallomása.

jobbkeztét, Azary elkészít, aki csendőri segédlettel indult elvesztett juhait visszatérítésére. Más megoldás azonban akkor, a világháború küszöbén, már nem volt, s a csendőri szigorban évtizedes lanyhaság korrekatívumát kell látnunk.

Az illetékes körök pállfordulása nagyrészt Duliskovics Arnold határrendőrségi detektívfelügyelő érdeme, akit főnöke, Homér titkos megfigyelő útra küldött, s akinek sikerült a mozgalmat teljesen lelepleznie.

Duliskovics először a közvélemény nyomása alatt a „muszkának” csúfolt papság sorai között kereste a mozgalom szítóit, csakhamar belátta azonban, hogy a szálak külföldre vezetnek. Érintkezésbe lépett a pánszláv értelműnek ismert Homicskó Vladimir trencsényi orvossal, a Gerovszkijak unokalivérével, aki már 5–6 éve azon fáradozott, hogy külföldi pénzen orosz lapot alapítson. Ennek ajánlólevelével bejutott a csernovici palotába, ahol azt a tanácsot kapta, hogy utazzék ki Oroszországba az orosz nyelv tökéletes elsajátítása végett, aztán visszatérve ismerkedjék meg a tót és román vezérekkel s velük együtt indítson lapot vagy alapítson bankot és gazdasági egyesületet. Pénz lesz elegendő. Így jutott Duliskovics Szentpétervárra, Bobrinszkij színe elé. A gróf diákszervezetek alapítására és egyéb propaganda célokra ezer koronát adott neki, másik ezret a kilátásban lévő schismapör valamelyik híres ügyvédjének, azonkívül könyveket és füzeteket a köznép számára. Hangsúlyozta, hogy a sötét néptömeg előtt nem kell nagyon hangzatosni a politikai célt, az ügyis beteljesül a pravoszlávia révén. A detektív bepillantást nyert az Orosz Népjóléti Egyesület óriási vagyonába és háborúra készülő, sürgő-forgó életet látott maga körül. Egy tót újságíró fia magyarul tanította a vezérkari tiszteket. A hírlapok harcias hürokat pengettek. Többen érdeklődtek a magyar ellenzéki képviselők tervbevett szentpétervári látogatása iránt, — mert ugyanakkor, mikor Máramarosban, Beregben orosz ügynökök orosz pénzen bujtogattak, *Károlyi Mihály néhány képviselőtársával tiszteletet akarta tenni a cári udvarban.*

Hazatérte után Duliskovics azon ürügy alatt, hogy az alapítandó orosz újság élére alkalmas szerkesztőt keres, érintkezésbe lépett a nemzetiségi vezérekkel. Hodža Milánon kívül Gregor József és Vojánszky Urbán tót újságírókkal, sőt magával Masarykkal is tárgyalt, de siker nélkül. Úgy látszik, a pánszláv vezérek begombolkoztak előtte, noha Gerovszkij Román még a titkos tót kongresszusra is beajánlotta. Sokan járhattak vele úgy, mint a Národny Listy szerkesztője, aki gyanusnak találta a magát ruténnek valló Duliskovics intelligenciáját.⁶⁴ Hasonlóképp eredménytelen maradt a hazai románok löemberével, Vajda-

⁶⁴ Národny Listy 1914. No 23.

Vojvodával folytatott tárgyalása. Vajdának, épügy mint Masaryknak, Gerovszkij György mutatta be, aki akkor már karlsbadi fürdőorvos volt s e minőségben sok osztrák és magyar politikussal megismerkedhetett. A látszólagos eredménytelenség mellett is azonban Duliskovics rengeteg adat birtokába jutott, többek között szervezési vázlatterveket szolgáltatott be Jeszenszky államtitkárnak. Ezek után a rutén községeket kémlelte ki és színleg csatlakozott Vorobcsuk és Pircsák gárdájához. Itt ugyan hasonló bizalmatlansággal fogadták, s pl. Palkaninec gyanuját csak hosszas teológiai keresztkérdések után sikerült eloszlatnia. Pircsák azonban, akit akkor hihetetlen buzgóság hevített s szabadabb mozgás kedvéért Mauthner-ügynöknek készült fölcsapni, bizalmába fogadta s vele együtt kószált a hegyek között. Duliskovicsot kalandos útjai során még a csendőrök is letartóztatták, mígnem elegendő bizonyíték birtokában álarcát ledobhatta.⁶⁵

A nyomozás befejeztével a máramarosi kir. ügyészség 1913. július 23-án kelt vádiratában 94 egyént fogott perbe a magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, görög-katolikus felekezet és papság elleni izgatás címén. A vádirat részletesen felsorolja a vádlottak külföldi összeköttetéseit, melyek oda céloztak, hogy a magyar állam ruténektől lakott területrészei az orosz cár uralma alá jussanak akkép, hogy Máramaros, Bereg, Ugocsa vármegyék görögkeleti vallásra áttért lakossága a kievi pátriárka lennhatósága alá kerülvén, egyéb tekintelben is érvényesül az orosz cár lennhatósága. E végett részint anyagi előnyökből, részint az orosz nemzeti eszmét szolgáló görögkeleti vallás iránti szeretetből 1908—1912. évek folyamán Ausztria-Magyarország területén terjesztették a Szentpétervári Galíciai Oroszok Egyesületének anyagi segítségével támogatott Gerovszkij-nyomda termékeit. Izzgattak és lázítottak azonkívül szóval is, nyilvános gyülekezetekben.

A főtárgyalás 1913. december 29-től 1914. március 3-ig zajlott le Máramarosszigeten, ahová a debreceni kir. törvényszék Tóth Aurél elnöklete alatt kiszállott. A közvádoló szerepét Illés Andor főügyész-helyettes töltötte be. A vádlottak közül tíz ismeretlen helyre távozott, hetvenen szabadlábon védekeztek; ügyüket tizenhat ügyvéd védte. Az érdeklődés akkora volt, hogy a városka alig tudta befogadni a kíváncsi idegenek seregét. A monarchia sajtóján kívül számos orosz lap, sőt a szentpétervári távirati iroda is képviseltette magát. Az újságírók táborában felismerték Hodža Milánt s egy kávéházi terraszon megjelent Möricz Zsigmond jellegzetes profilja is, amint tárcacikket ír a rutén nyomorúságról.

⁶⁵ Duliskovics vallomása kiegészítve a kárpátalji pravoszláv sajtó adataival.

Időközben a nyilvánosság elé tárt bizonyítékok nemcsak a bíróság, hanem a sajtó és közvélemény tekintélyes része előtt is leleplezték a pravoszláv mozgalom valódi célját. Nagy raffineriával előkészített pörről, széles területre ható nacionális mozgalomról van szó — véli az Alkotmány⁶⁶ —, melyet a magyar társadalom egyre szorongóbb szívvel figyel. Az Ujság is kioktatja olvasóit a pánszlávizmus szent művészetéről, mely a pravoszlávia hálójával halászat. „Az orthodox vallás már magában is ruszifikálás.”⁶⁷ Ép ezért ne csak a szigeti törvényszéket s az előtte álló vádlottakat vegyük észre, mert ezek csak mozgó figurák az események színpadán. Nézzünk a kulisszák mögé, ahol folyik az irtózatok küzdelem a magyar katolicizmus s az orosz orthodoxia közt. Aki győz, azé lesz Magyarország!⁶⁸ De még a konzervatívoknak nem nevezhető Fényes László is megírta Az Estben, sőt Bobrinszkij szemébe is mondta, hogy itt rendszeres orosz izgatásról van szó, s az eszköz ehhez az orosz vallás, mely az orosz nemzeti érzéssel egy és ugyanaz.⁶⁹

Ugyanígy világos felismerés észlelhető a monarchia másik felében. 1914. január 5-én házkutatást tartott a csernovici rendőrség a Ruszkoja Pravda szerkesztőségében, melynek eredményeképp Curkanovics Hilarion szerkesztőt, valamint Gerovszkij Eleket és Románt letartóztatták. Ugyancsak januárban helyezték vád alá Krakkóban Juscinszkij Szaniszlót hat társával, azonkívül negyven földművest és két lelkészt.⁷⁰ A pergő események nemcsak a németnyelvű lakosság szemét nyitották föl, hanem a galíciai rutének ukránofil és katollikus érzelmű többségét is megdöbbenelték, mert ez a tábor ép úgy ellensége volt Bobrinszkij nagyorosz és pravoszláv irányzatának, akár mi, magyarok. Az ukránofil galíciai sajtót nem lehet a magyarsággal különösen rokonszenvezőnek minősíteni, hisz minduntalan szemünkre veti az erőszakos magyarosítást és a Kárpátokon inneni ruténség gazdasági elnyomását. Még sem habozik kimondani, hogy a szigeti pör minden kétségen kívül helyezi az orosz irredenta szerepét, mely a monarchia orosz-lakta területeit az orosz államhoz készül csatolni. Akárcsak a magyar vádiratot olvasnók! És mi a teendő? A monarchia mind osztrák, mind magyar felében ragadja meg a célszerű eszközöket az orosz irredenta visszaszorítására!⁷¹

⁶⁶ 1914. I. 3. és 25.

⁶⁷ 1914. II. 8.

⁶⁸ Egyházi Közlöny 1914. 2. sz.

⁶⁹ 1914. II. 6.

⁷⁰ v. ö. a csernovici államügyészség St. 73/1914. sz. átíratát, továbbá

Pesti Napló 1914. I. 18. és 29. sz.

⁷¹ Gyilo és Nove Szlovo 1914. I. 22. és köv. számai.

A közvélemény azért is tisztán láthatott, mert a mármarosai pör nem volt elszigetelt jelenség, hanem egyik láncszeme a világháború előtti nemzetiségi mozgalmak, kémkedések és irredentapörök sorozatának. Elég itt a délvidéken nagy port vert zágrábi monstre-pörre hivatkozni, mely időben nagyon közel áll a mármaroséhoz. Az 1913. év különösen sok kémlet leplezett le. Pesten letartóztatták Bravura Miklós nyelvmentest s egyben bécsi cinkosait, a Jandrics-testvéreket; az ügyvel kapcsolatban távoznia kellett Cankjevics bécsi orosz katonai attasénak, ép úgy, mint elődjének, Marcenko ezredesnek. Majd az öngyilkos Redl ezredes esete keltett nyugtalanságot. Kémkedési hírek érkeztek Romániából, a délvidékről, sőt még a távoli Svédországból is. Frankfurt ugyancsak messze esik tőlünk, mégis feltűnt egy ottani újságnak a keletgalíciai orosz propaganda, amely tarthatatlan állapotokat akar teremteni s a ruszofilek gyűlése nem más, mint orosz ügynökök találkozója.⁷²

Minden alap megvolt tehát arra, hogy a magyar nemzet egységesen foglaljon állást a szigeti pörben leplezett orosz politika ellen. Hogy mégsem így történt, annak oka a világháború előtti közállapotokban rejlik. Mindenekelőtt maga a kormány *tompító és mérséklő* befolyást gyakorolt a kényes pör menetére, mert nem akarta felidézni az északi háború rémét. Szinte hivatalos kijelentés gyanánt hat a Budapesti Hírlap azon megállapítása, hogy a bűnpör keretén túlment volna kutatni, mennyiben volt része a russizmus propagálásában az orosz kormánynak. Ezt a kényes problémát a bíróság szerencsés tapintattal kikerülte. De hogy fanatikus magánosok és politikai célokra törő külföldi egyesületek veszedelmesen aláásták nálunk a talajt, az kétségtelen.⁷³

A magyarság éleslátását már ez a jóindulatú mérséklet is megzavarta. Ehhez járult az *optimizmus* rózsaszínű szemüvege, melyen át a „pánszláv lészkelődés” nem látszott valami félelmes dolognak. Hiába agitálnak a Bobrinszkijak északon és délen, — hangoztatta a Budapesti Hírlap, — nem fogják szétörni a magyar állam évezredes acélkapcsait! Baj már csak azért sincs, mert a külföldi irányítók a maguk szakállára cselekedtek, s a mozgató rugók „egyszerűen és kizáróan” üzleti tekintetek, apró kis hasznok voltak. „Az igazság az, — csapolt az asztalra az energikus Czirbusz Géza, — hogy a tót nem akar cseh, a rutén orthodox muszka lenni. Aki a nyugati eszmék híve, az sohasem lesz barátja a keleti orthodox világ

⁷² Pesti Napló 1913. III. 1, III. 2, IV. 9, IV. 12, VI. 6, 1914. I. 29.

⁷³ 1914. II. 17-i vezércikk: A rutén pör.

hideg eszmekörének." Ez a hang nem a veszedelmet mérlegelő realpolitika hangja volt, hanem a harminc millió magyarra méretezett imperializmusé.⁷⁴

Az optimizmus mellett a magyar természetben rejlő *tunyaság* is szaporította a ferdén látók táborát. Az emberek hamar megúnták az egész pört s Vázsonyival csodálatosan felfújttal dolognak kezdték tartani. A lapok mind rövidebb közleményeket hoztak róla, holott Turchányi Elza gyilkosáról, vagy a másik szigeti pőről⁷⁵ hasábokon át írtak. A torlódozó belpolitikai események, a román paktum, obstrukció, választási reformtervek közepette a rutén monstre-pör úgy járt, mint a tövisék közé hullott mag. A Pesti Hírlap egy ízben a törvényszéki rovat közepe táján regisztrálja pár sorban a mármarosai eseményeket, s közvetlenül előtte ez a cím olvasható: „Kutya a moziban.” A „naiv gyerekeségében gyámoltalan” pravoszláv mozgalomból pár héten belül „valami kopottas, szegényszagú falusi komédia” lett, mely együgyű komikumával mosolyt fakasztott a Pesti Napló riportérének ajkán.⁷⁶

Összegezve tehát a mondottakat: a mozgalmat sikerült földeríteni, a leleplezés lényugarai azonban nem tudtak keresztülkörülni a félelem, optimizmus és közöny hármasság felhőrétegén. Még ennél is nagyobb zavart okozott, hogy a magyar társadalom jókora része — mint a következő fejezetben majd látjuk — külföldi ellenségeinkkel versengve vette védelmébe a mármarosai pör vádlottjait.

2. Védelem.

A mármarosai vádlottak védőgárdája különböző rétegekből verődött össze. Az első csatasorban álltak az ántántnemzetek közvéleményének irányítói. Mögöttük a magyar nemzetiségi vezetők, továbbá a Világ és Jászi Oszkár köré tömörülő radikálisok. Mindezek a rutén nemzetiség sérelmének minősítették a pört, s a hazánkból keleti Svájcot teremteni kész Jászi adta ki a jelszót rutén nemzetiségi párt alapítására. A másik csoportba tartoztak a nemzetközi szocialisták, akiket a nemzeti küzdelmek nem érdekelték, de a vádlottakban üldözött, kizsákmányolt embereket láttak, akiknek minden baja — a történeti materializmus tanítása szerint — gazdasági és társadalmi viszonyokban gyökerezik. Ott volt az örök ellenzék is, mely a mármarosai pört jó alkalomnak látta arra, hogy a Tisza-kormányt élesen támadja a szégyenletes rutén viszonyok miatt. Végül az antiklerikálisok népes tábora, mely a vádlottakat a katoliciz-

⁷⁴ Budapesti Hírlap 1914. I. 7, I. 10, I. 11, I. 18.

⁷⁵ A margitszigeti panaszpör!

⁷⁶ 1914. I. 3.

mustól való aposztáziájukért vette szárnya alá. Magától értetődik, hogy e különböző szempontok gyakran együttesen jelentkeztek.

A felsorolt körök szolgáltatták a védőügyvédeket is. Miután két miskolci ügyvéd visszaadta megbízatását az izaiaknak, mert az iratokból úgy látta, hogy hazafiatlan dolgot kellene védenie, — „radikális ügyvédek, progresszista újságírók álltak sorompóba s támogatták a szeparatiztikus tendenciákat.”⁷⁷ Közülük Rónai Zoltánt és Rédei Józsefet az Országos Reformklub bízta meg a védőügyvédséggel, s később a bolsevikuralom idején mindketten számottevő szerephez jutottak. Hadzsi Szilárd, Hoscsuk Iván, Lapusevics Iván, Todorovics Zakariás már nevük után sem magyarok. Ép ily jellemző nevek: Lichtenberg Jakab, Gottesmann Miklós, Klein Artur. Arcképük teljességéhez tartozik Bobrinszkij jellemzése, aki legtöbbjüket jelentéktelennek nevezte, pusztán Klein Artur ügybuzgóságát emelve ki, de róla is megjegyezte, hogy mint mármarosi zsidó nehezen ismeri ki magát teológiai kérdésekben.

A védelemnek hatalmas lendületet adott Bobrinszkij ama elhatározása, hogy személyesen leutazik Szigetre és tanuvalomásra jelentkezik. Már maga az a tény, hogy a gróf ausztriai kiutasítása ellenére is kockáztatta a mármarosi utat, mutatja, hogy a hatalmas orosz birodalom állt a háta mögött, de mutatja a kettős monarchia gyöngeségét is. A kezdeményezés Szentpétervárról történt, ahonnan az iránt érdeklődtek, hogy Ausztria ragaszkodik-e a gróf kiadatásához. Berchtold hivatalos jegyzékben közölte, hogy a gróftól letartóztatják s elítélik, amennyiben Ausztria területére lép. A magyar állam területére szóló vizum kiadása elé azonban a kormány nem gördített akadályt, bár Bobrinszkij utóbb azt hangoztatta, hogy megfenyegették s útjának szerencsétlen kimenetelt jósoltak.⁷⁸ A gróf Párisból indult útnak és kerülővel, febr. 4-én érkezett Mármarosszigetre. Kisérétében volt Dimitrjev odesszai dumaképviselő, Kalminkov, Kamarov újságírók és mások. A nagy szenzációra rajokban lepték el Sziget utcáit az újságírók, akik előtt a gróf büszkén kijelentette, hogy sem barátja, sem ellensége előtt nincs titkolnivalója, *salvus conductus*ra pedig nincs szüksége, mert nem vétett semmit a magyar állam ellen.

A gróf megjelenése a vádlottakban nagy hatást keltett. Mikor belépett a tárgyalóterembe, élénk mozgás volt észlelhető a padokban; a vádlottak egymásra, majd a grófra néztek, s arcukról öröm sugárzott, mintha megváltójukat látnák benne. „Megérkezése lelket öntött a szerencsétlen, lesújtott, együgyű

⁷⁷ Máramaros 1914. I. 29.

⁷⁸ A gróf nyilatkozata a Prikarp. Russzj szentpétervári levelezője előtt, közölve Hrabec Miroslav: K istorii Marm. processza 9. old.

magyar-orosz tömegbe, fölkelte benne a hitet, hogy vannak még jó orosz emberek, akik *tudnak* Tisza mentén lakó testvéreikről, forrón együttéreznek velük és síkra szállnak érdekében az inség idején!"⁷⁹ Távoli, eldugott falvakban legenda keletkezett az orosz mágnásról, mert hogy az senki más, mint a cárné fivére, hat szál testőr lépked nyomában éjjel-nappal s menten levágja, aki őt bántani merészezi. A gróf semmitmondó üres tekintettel bámult el a vádlottak padja fölött, mert ezzel is hangsúlyozni akarta, hogy nem ismeri őket. Vallomásának elején feléjük fordult és orosz nyelven a következőképp üdvözölte őket: „Köszöntelek benneteket, pravoszlávia szent vértanui!” Távozásakor pedig mélyen meghajolt előttük s jobbkezelével keleti rítus szerint a földet érintette úgy, hogy a bíróság sóbálvánnyá meredten nézte e furcsa és nem várt szerlartást.

Meg is kísérelt Bobrinszkij mindent, hogy a vádlottakon segítsen. Vallomását orosz nyelven akarta megtenni, hogy a vádlottak is értsék, de a bíróság ezt nem engedte meg s a gróffal francia tolmács útján érintkezett. A vallomás főcélja volt kimutatni, hogy a vádlottak nem állnak összeköttetésben orosz politikai tényezőkkel; ezért a gróf ezt iparkodott bizonyítani, hogy az általa vezetett galíciai egyesület először is tisztán kultúracionális színezetű; másodszer nem áll különös összeköttetésben sem fölülé az orosz kormánnyal és szent színódussal, sem felülé a Gerovszkijakkal. Minthogy azonban a Duliskoviccsal megtörtént drámai szembesítés után a bíróság nem a grófort, hanem a detektivet eskette meg vallomására, Bobrinszkij vallomása súlytalanná vált, s ekkép magyarországi útjának csak részleges sikere volt. Szereplése kihívta az ellentábor kemény bírálását, s egy magyar lap nyíltan megírta, hogy a grófort azonnal vasra lehetne verni, ha nem vetődnek rá a hatalmas Oroszország árnyéka. Még erőteljesebbek egy galíciai ukrán orgánium következő sorai: „Az oroszosítás eme hősenek hazudozása oly nyilvánvaló volt, hogy a magyar bíróság elleanzte megesketését. S csak ezen kibúvó révén kapott Bobrinszkij gróf kegyelmet, mert különben ezt a notórius hazudozót bírói szék elé kellett volna állítani, nem mint politikai vértanút, hanem mint hamis esküt.”⁸⁰

Nagyon ügyetleneknek kellett volna lenniük a vádlottaknak, ha ennyi és ily előkelő pártfogó láttára föl nem bátorodnak. Bűnösségüket csak igen kevesen és inkább részben ismerték be: Kabalyuk pl. csak a görögkeleti orosz vallás terjesztéséért vádozta önmagát, Vorobcsuk a Gerovszkijakra háritotta

⁷⁹ Hrabec i. m. 10. old.

⁸⁰ Gyilo 1914. II. 7, Hrabec id. m. 46. old.

a felelősséget, s a szép Olena is hangoztatta, hogy nem nagyon bűnös, mert rászédtek. Pircsák régebbi kitanítása szerint többen vigyáztak arra, hogy egyformán valljanak, a mozgalom vallási jellegét kiemeljék, a politikai háttérrel elhallgassák. Eközben sűrűn kerültek ellentétbe a vizsgálóbíró előtt tett előzetes vallomásokkal s a régi és új vallomás közti eltérést ilyenféle mondásokkal magyarázták: „Lehet, hogy nem értett meg a vizsgálóbíró úr.” — „Mondani mondtam, de most nem mondom.” — „Akkor is, most is igazat mondtam.” — „En arra figyelek, hogy senkit el ne áztassak, de azért az igazat valljam.”

Következetlenségüknek számos nyoma van. Vorobcsuk nemcsak a vizsgálóbíró előtt, hanem a főtárgyaláson is beismerte a politikai célt, vallomását pár nap múlva mégis azzal vonta vissza, hogy a vizsgálóbíró ráijesztett. Gaborec Ilkó több ízben önként jelentkezett kihallgatásra és szabadlábbon tett vallomását többször is megerősítette, a főtárgyaláson mindamellett állhatatosan tagadott. A szembesítéskor Vorobcsuk Pircsákkal került ellenmondásba.

E nyilvánvaló hazudozás és ravaszság mentségül azonban fölhozható a vádlottak erkölcsi tudatlansága, mely azt tartotta, hogy a vallás érdekében hazudni nemcsak szabad, hanem kötelesség is. Nagyon figyelemre méltó e tekintetben az a nyilatkozat, melyet néhány izai tett Azari előtt: „Hazudunk szabad a vallásunk érdekében; meggyónjuk s feloldoznak.” Egy másik fültanu pedig hallotta, hogy az izgatók csak a Kabalyuknak tett esküt tartják érvényesnek, mert, ha az ember barátja bajban van, hamis esküvel is ki kell szabadítani a börtönből, hiszen Szent Péter is szükségből tagadta meg Krisztust s nem volt bűne.⁸¹

Szükségünk van az ilyen lélektani elemzésre, hogy a vádlottak portréját híven rajzolhassuk meg s jellemük árnyoldala mellett az enyhítő körülményeket, sőt a jobb vonásokat is észrevetessük. A fővezér Kabalyuk pl. értelmes, politizálásra és szervezésre teremtett egyén volt. Mélyen ülő kék szemével, magas, nyílt homlokával, hosszú, szőke szakállával érdekes benyomást tett a nézőre. Értett a tömeg lenyűgözéséhez és kedvelte a színpadi hatásokat, mikor pl. arról beszélt, hogy a tárgyalóterem templom, mert pap van benne, vagy hogy bejárta Ázsiát, Amerikát, de a hazaszeretetet nem tudta szívéből kiirtani, meg hogy köszöni a törvényszéknek, amiért ügyét letárgyalta. Jótulajdonságai közé sorolhatjuk a bátorságot s a maga módja szerinti vallásosságot. Társa, Vorobcsuk az egész szol-tároskönyvet betéve tudta, Tolsztoj és Gogoly műveit olvasta s egy riporter megjegyzése szerint az orosz guba alatt hordozott intelligenciának legmagasabb fokán állott.

⁸¹ Kimák esperes id. kézirata.

A többi vádlott között persze bőven akad selejtes elem, amint hogy a lipcsei lelkész vallomása szerint olyanok kerültek a mozgalom élére, akik egyáltalán nem állottak vallásos hírből. Érdekes e tekintetben, hogy már az izai vádlottak majd mindegyike büntetett előéletű volt. Némelyik mármarosai vádlotton a vallási téboly világos jelei is megállapíthatók, így a szerencsétlen Vakaró Istvánon, aki önérzetesen ütötte a mellét, hogy magyar nemes és nemességét még Mária Terézia adta. „Amíg Szent István jobbjá megmarad, — bizonykodott — nem török a magyarság ellen!”

E hű jellemzéstől eltér az a romantikus megvilágítás, amelybe a mármarosai pör védőgárdája állította a 94 vádlottat. Szerintük a mármarosai rutén a gyámoltalanságig egyenes és nyíltzívű, akiről körmönfonságot, fufangot feltételezni „a komikum határaiba tévedő lehetetlenség.” A vádlottak szegény, gyámoltalan emberek, akik nem is sejtették, hogy az ő vallási ügyük államellenes mozgalom képében tűnhetnek föl. Móricz Zsigmond „oroszocskaí” ők, kiket az író a meghatottság és gyöngéd ironia zsinórján rángat a betűk bábszínházában. Kabalyuk a rutén próféta, a mármarosai Krisztus. Olena Mária-arcú rutén asszony, ki a vallási rajongás szomorú áldozataként felel szörnyű vétkéért, mert rajongásában betévedt a zord paragrafusok közé. Amint ott állt a bíróság előtt, karján gyermekével, a hírlapírók szánakozásukban parázs gyűjtést indítottak számára.

Védők és vádlottak jellemzése után áttérhetünk a védelem tartalmára. A kiindulási pont orosz nacionalistáknál és magyar radikálisoknál egyaránt az, hogy a mozgalom vallási jellegű minden politikai háttér nélkül. A legilletékesebb Bobrinszkij kész volt megesküdni, nemesi becsületszavát adta, hogy a pravoszláv mozgalomban nincs semminő politika, orosz irredenta pedig azért sincs, mert az oroszok elegenden vannak, nem akarnak senkit magukhoz csatolni. Priklonszkij, budapesti orosz főkonzul csak annyit látott a mozgalomban, hogy a rutén nép meg akar szabadulni a drága papoktól. „Olcsó vallást akartak a szerencsétlenek!” vette át a szót a Népszava. Polónyi Géza volt miniszter úgy látta, hogy e pörben a guruló rubelnek nincs szerepe, s ezzel már be is igazolódott, hogy nem politikai agitációról, hanem egyházi propagandáról van szó. Húsz évvel később egy orosz hírlapíró Polónyi mázsás kijelentéseit fordította vissza a magyarság ellen.⁸²

A vallási színezetet a védők azzal is bizonyítani igyekeztek, hogy rámutattak a pravoszlávia régi eredetére. Rónai ügy-

⁸² Hrabec i. m. 27. old.; Pesti Napló 1914. II. 3.

véd Sztripszky Hiador múzeumi tisztviselőt és Hodinka Antal pozsonyi egyetemi tanárt aposztrofálta annak bizonyítására, hogy az únióellenes törekvés évszázados eredetű, abból a korból származik, amikor még Bobrinszkij és Gerovszkij világon sem volt. A pravoszlávia tehát a nép lelkiületéből, s nem külső izgalásból lakadt, — mondották a védők, bizonyára megfélekezve arról, hogy a XVIII. században egyrészt frissebb volt a pravoszláv idők emlékezete, másrészt akkor is születhettek Bobrinszkijak és Gerovszkijak, akik népmozgalmakat képesek támasztani.

A védők azonban még abban az alapvető tételben sem tudtak megegyezni, hogy tisztán vallási kérdéstről van szó, s hol itt, hol ott voltak kénytelenek beismerni, hogy a mozgalom legalább is *nacionális* színezetű. Egykorú cseh újság írja, hogy a vádirat azért akar fegyvert adni a rutén nép megsemmisítésére, mert a rutének nem feledkeztek meg kulturális és nemzeti téren együttérezni a nagy orosz nemzettel.⁸³ Bobrinszkij maga is beismerte, hogy a galíciai mozgalom nemzeti jellegű: ezzel közvetve már a rokon magyar mozgalomról is ítéletet mondott. Az olvasó különben fordítson e könyv utolsó fejezetéhez, s olvassa el, hogy ugyanezek az emberek húsz év múlva mennyi nacionalisztikus vonást fedeztek föl az egykori schisma-mozgalomban.

A védelem abban is feladta a tiszta vallási ok hipotézisét, hogy a gazdasági rugókat világította meg. Klein ügyvéd a mozgalom egyetlen okának a szörnyű nyomort vélte, mely a ruténséget kivándorlásra készítette Amerikába s ott érintkezésbe hozta a pravoszláv lakossággal. A mozgalomnak tehát gazdasági oka van: a földínség. Jellege a nép elmaradottsága folytán: vallási. Most meg rá akarják fogni, hogy: politikai, államellenes. Pedig nyilvánvaló, hogy „a mozgalom szlavofil vonásai csak másodrangú termékei a rutén nyomorúságnak.”⁸⁴

A *politikai jelleg* cáfolására fölhozott érvek tanulmányozása közben feltűnik, hogy jelentékeny részük nem egyéb, mint elvont okoskodás.

Hogy Bobrinszkij hű monarchista, akiről nem szabad feltételezni, hogy egy másik állam uralkodója ellen összeküvést sző.

Hogy az osztrák-magyar hatóságok rögtön elfogták volna, ha valami vétség rábizonyul; de nem fogták el, tehát ártatlan.

Hogy Bobrinszkij és Kabalyuk önként jelentkeztek a magyar bíróság előtt, tehát ők maguk is tudatában voltak ártatlanságuknak.

Hogy Kabalyuk hatósági jóváhagyás mellett működött az

⁸³ Samostatnost 1914. II. 5.

⁸⁴ Népszava 1914. II. 12; Világ 1914. I. 8.

izai missziós napon; egyébként Motiu esperes káplánja volt. Működése tehát törvényes, s nem lehet érte utólagosan felelősségre vonni.

Hogy a vádlottak azért sem gondolhattak területi elszakadásra és az orosz birodalomhoz való csatlakozásra, mert kievi zarándokújtuk alkalmával meggyőződtek arról, hogy két osztrák tartomány, Galícia és Bukovina esik közbe; mert Oroszországról nem tehető fel, hogy egy maroknyi népért „európai konflagrációt provokál”.

Hogy a Gerovszkij-nyomda termékeit a monarchia területén és az osztrák cenzúra felügyelete alatt állították elő; azok tehát nem szolgálhatják Oroszország érdekeit és nem tartalmazhatnak semmi államelleneset.

Hogy az orosz birodalomból származó könyvek olvasása nem vétek, mert ilyenek a görögkatolikus templomokban is találhatóak.

Az érvek más része külsőségekbe, elírásokba, alaki hibákba bocsátja gyökereit.

A vádirat pl. kievi pátriárkát emleget: az orosz sajtó diadalmasan mutatott rá, hogy ilyen pátriárka nem létezik. Mintha az irredentizmus lényegén változtatna az, hogy a kievi főpapot pátriárkának, metropolitának vagy más valaminek nevezik. Ebbe a csoportba tartozik Bobrinszkij tiltakozása azon felfogás ellen, hogy az orosz egyház egyet jelent az orosz állammal, hisz mindkettőnek közös feje a cár. Nem így van, — mondotta, — mert a cár nem feje, hanem csak első fia és védelmezője az orthodox egyháznak, s abban „csupán azt a kiváltságot élvezi, amelyet a magyar király a magyar egyházban.” Az sem igaz, hogy a gróf tagja a szent szinódusnak, hisz világi nős ember nem juthat be a szinódusba. A gróf csupán jó viszonyban áll néhány püspökkel stb.

Legtöbb érvet mégis abból a körülményből kovácsoltak a védők, hogy a mozgalommal kapcsolatban egész sereg határozatlan tartalmú vagy többféleképp értelmezhető fogalom szerepel.

Itt van mindjárt a „cár” szó. Ez általában királyt jelent, a liturgikus könyvekben sűrűn szerepel s a szöveg értelmében Istenre, Krisztusra vagy bármely ország uralkodójára vonatkozhatik. Akiokról tehát kiderült, hogy imájuk közben a cár szót használták, bátran mondhatták, hogy nem az orosz cárra gondoltak.

Már nehezebben ment azon imahelyeknek magyarázgatója, melyek az orosz cárt és családját névszerint felsorolják. Legtöbben azzal érveltek, hogy a görögkatolikus imakönyvekben is megvannak e helyek, csakhogy kihagyják azokat.

— Akkor miért írta be sajátkezűleg imakönyvébe a cárevics nevét? — kérdezte az elnök Kabalyuktól.

— Kint Oroszországban, felszentelésemkor kellett imádkoznom érte; beírtam a nevét, hogy el ne feledjem.

Todorovics ügyvéd fölkutatott egy máramarosszigeti orthodox rabbit, aki bizonyította, hogy a zsidók is hozatnak Oroszországból cári imát tartalmazó imakönyvet. Növelte a zavart, hogy bemutattak a bíróságnak egy régi orosz imakönyvet, még abból a korból, mikor Oroszországban volt görögkatolikus egyház. Ebben a könyvben, melyet Kochanovics György lucki püspök adott ki, nemcsak az orosz cár, hanem a római pápa neve is meg van említve, tehát nyilvánvalóan nem pravoszláv könyv.

De egyébként is, bűn-e az, hogy egy barátságos állam uralkodójáért imádkozunk? „Nálunk, oroszoknál azt tartják bűnnek, ha egy barátságos állam uralkodóját gyalázzák, nem, ha imádkoznak érte!”⁸⁵

Ugyanílyen szétfolyó tartalmuk van a „pravoszláv” és „orosz” szavaknak is. Az előbbi igazhívőt jelent, a keleti liturgia számtalanszor használja, s ily értelemben katolikusok is nevezhetik magukat pravoszlávoknak. Az orosz szó pedig nemcsak a birodalmi oroszokra, hanem a ruténekre is alkalmazható. Ha tehát valaki magát pravoszláv oroszoknak nevezte, ezzel még nem lehetett rábizonyítani, hogy az irredenta-mozgalom részese. Ki is használták a védők alaposan ezt a körülményt, s egyikük szerint egész természetes, hogy a rutének oroszoknak nevezik magukat, mert tulajdon bőrükből kellene kiugraniok, hogy mások legyenek. A rutén elnevezést a Bach-korszakban találták ki, a nép maga rusznyáknak vagy oroszoknak nevezi magát.

Ahol tehát — folytatták az érvelést — a vádlottak orosz földet, talajt, „hazát” emlegettek, ott nem szabad az orosz birodalomra gondolnunk, mert a vádlottak ezt saját szülőföldjükre értették. A védők kezére játszott ez érvelésben az orosz nyelv nagyszerű hajlékonysága, melyben külön szavak vannak az orosz állam és a benne élő oroszok jelzésére. (Különbség van „Roszija” — orosz birodalom, állam — és „Ruszj” szavak között, pl. Podkarpatszka Ruszj). Hogy a gyakorlatban a „Roszija” és „Ruszj” szavak értelme nagyon közel jutott egymáshoz, azt ékeesen illusztrálja Menysikov cikke, melyet az olvasó a következő fejezetben megtalál.

Bátran mondhatta mindazáltal Bobrinszkij, hogy egyik beszédének belejézésében ezt a mondatot: „Porá, porá za Ruszj szvjatúju” (= Ilt az idő harcba menni a szent oroszorszáért) — mely egyébként egy dal refrénje — nem az orosz birodalomra érte.

A védelem arzenáljából kiemeljük még a „hármaskereszt” szót, mely szintén fogalomzavarra adott okot. A keleti egyházban divatos a háromágú kereszt, melynek alsó szára jobbkézt

⁸⁵ A Ruszkoje Salovo bisánci érvelése.

lefelé görbül. Krisztust meg a két latort szimbolizálja ez, akik közül az egyik — a lefelé görbülő szárral jelzett bal lator — elkárhozott. Ez a kereszt az orosz pravoszlávia jelvénye lett. A Gerovszkijak tüntetőleg rányomatták röpirataikra, s a lucskaiak már 1903-ban rászorították papjukat a keresztgörbítésre. Ahol a pravoszlávia gyökeret vert, a görögkeleti imaház mellett rendszerint megjelent a ferde kereszt is, amelyet Kabalyuk nagy cerimóniával szokott megszentelni. Mikor a lucskai jegyző egy ilyen keresztet el akart távolíttatni, a nép hevesen ellene szegült. Fennmaradt egy mármaroszigeti ház fényképe, melynek kapujára a tulajdonos az oroszok 1914-es bevonulása alkalmából hatalmas hármaskeresztet meszeltetett.⁸⁶ Igen ám, de a ferde hármaskereszt használata a görögkatolikus egyházban sem ment ki teljesen a divatból, mert a római Congregatio de Propaganda Fide döntése szerint nem tartozik kifejezetten a schismaticus jellegű hagyományok közé. Rónai ügyvéd csakugyan diadalal lobogtatott meg a bíróság szeme előtt egy hármaskeresztes imakönyvet, mely nem máshonnan, mint az ungvári Unió-nyomdából került ki. A vádlottakat azért is nehéz volt megfogni erről az oldalról, mert a hármaskereszt pusztán egyházi jelvény. Az orosz államnak külön szimboluma volt, az András-kereszt.

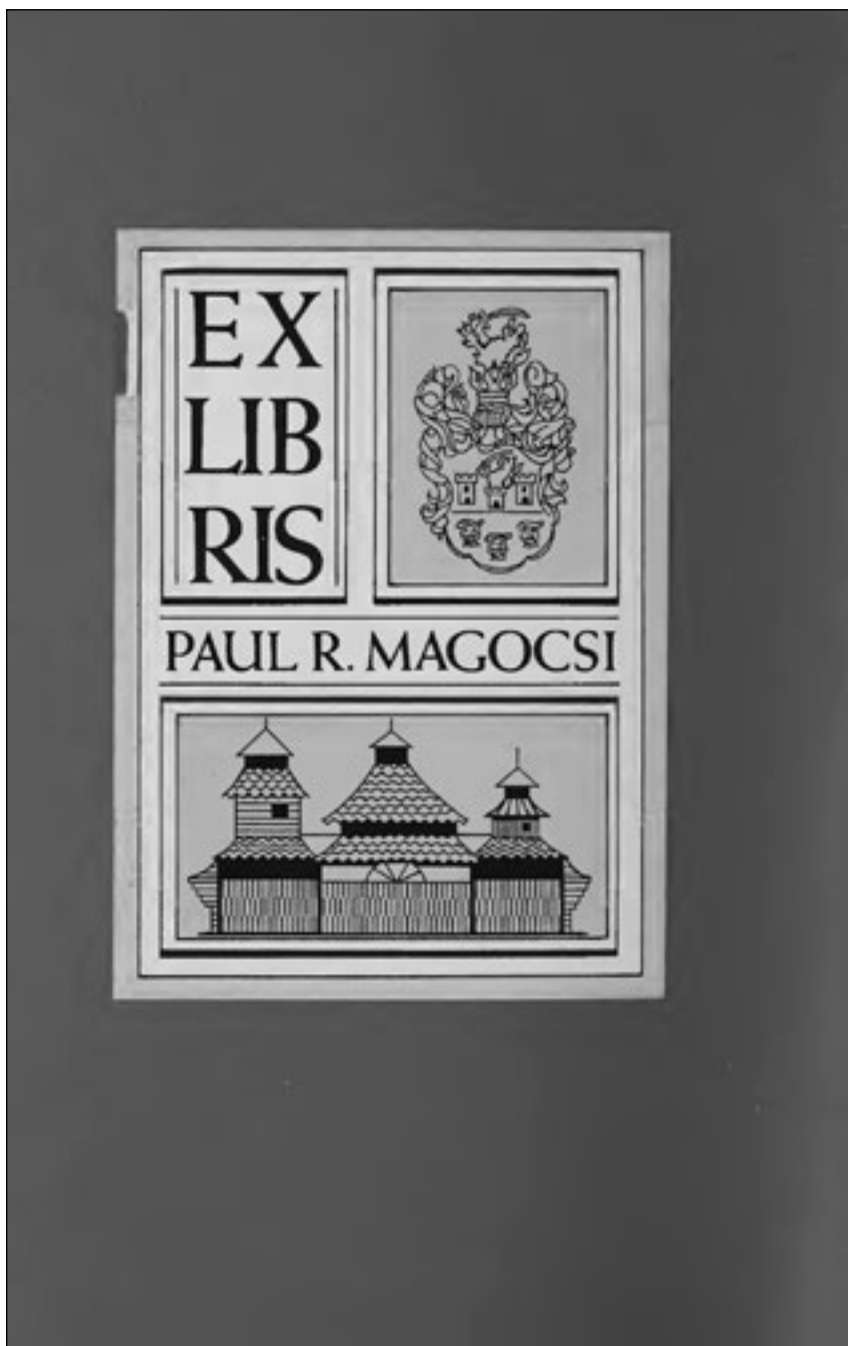
Szaporíthatnók tetszés szerint a védőgárdának igazságból és tévedésből gyűrt szofizmáit, ha arra hely és szükség volna. Ugy hisszük azonban, hogy a védők személyének és módszérének jellemzésére ennyi is elég. Most még az érem másik oldalát kell alaposan szemügyre vennünk, ahonnan majd kiderül, hogy a mármarosi pör ellenzéke nemcsak védeni, hanem támadni is tudott.

3. Ellentámadás és megtorlás.

Alig kezdődött meg a pör, az ellenzék heves támadásba ment át, melynek célpontja a magyar egyházi és világi hatóságok voltak.

A *belföldi ellenzék* főleg a Világ, Pesti Napló, Népszava sáncairól röpítette nyilvesszőit a „pirosposzsgás, mosolygó” rutén papok ellen, akik úgy elszakadtak a néptől, mintha az nem is az ő vérük volna, s dalai láma méltóságával nyugtva csókra kezüket az alázatosan, csúszva-mászva közelgő oroszoknak, elszednek tőle minden csirkét, tojást, gyertyát. Valahányszor a bíróság politikai térre tereli az ügyet, a papok hálásak: „kövér arcukon boldog mosoly játszik.” De azért ne örüljenek, mert vetettek, de nem bizonyos, hogy aratnak is. A rutének

⁸⁶ Képe látható: Beskid: Monstrosni proces 11. old.

Paul Robert Magocsi (1945) a Torontói Egyetem történelem és politológia professzora, ahol 1980 óta a 'John Yaremko' Ukrántudományi Tanszéket is vezeti. 1996-ban kinevezték a Kanadai Királyi Tudósi Társaság állandó tagjának, 2013-ban tiszteletbeli doktori fokozatot kapott a szlovákiai Prešovi Egyetemtől, 2015-ben az ukrán Kamieniec Podolski-i Nemzeti Egyetemtől.